

СПЕЦИФІКА КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ СТРАХУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Василевська Н.С.,
*аспірантка кафедри цивільно-правових дисциплін
економіко-правового факультету
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова*

Василевська Н.С. Специфіка категоріального апарату страхування відповідальності медичних працівників.

В Україні інститут страхування відповідальності медичних працівників не набуває значного поширення через недосконале правове регулювання. Медичний працівник з позиції права розглядається у двох площинах: як загальний суб'єкт вчинення правопорушення, так і пов'язаного із здобуттям ним професійних навичок (відповідної освіти, досвіду, рівня кваліфікацій...) – так звані професійні злочини. Термін «професійна відповідальність» вживається в окремих нормативно-правових актах, але визначення поняття відсутнє. В той же час, Закон України «Про страхування» в статті 7 одним із різновидів обов'язкового страхування встановлює – страхування професійної відповідальності осіб, діяльність яких може заподіяти шкоду третім особам, за переліком, встановленим Кабінетом Міністрів України [1]. На жаль, по теперішній час даний перелік не визначено, а тому і не передбачено обов'язку для власників закладів охорони здоров'я та медичних працівників приватної практики страхувати свою професійну відповідальність перед третіми особами, тобто пацієнтами. Цьому сприяє й відсутність єдності у розумінні основних понять, які застосовуються при правовому регулюванні такого виду страхування. «Медична помилка», «професійний ризик» та «професійна відповідальність» – ті проблемні питання, які досліджуються в нашій роботі. Страхування професійної відповідальності медичних працівників – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів медичних працівників і закладів охорони здоров'я в разі настання певних подій, визначених договором страхування або чинним законодавством. Аналіз основних законодавчих та теоретичних положень щодо окремих правових норм страхування відповідальності медичних працівників надав змогу сконструювати власні визначення, які можуть бути застосовані у правовому полі.

Ключові слова: страхування відповідальності медичних працівників, професійний ризик медичного працівника, професійна відповідальність медичного працівника, медична помилка.

Vasilevska N. Specificity of categorial instruments insurance responsibility of medical workers.

In Ukraine, the institution of insurance for medical workers' liability has not gained significant prevalence due to imperfect legal regulation. From a legal perspective, a medical worker is considered in two dimensions: as a general subject of committing offenses and as someone associated with acquiring professional skills (including relevant education, experience, qualification levels), known as professional crimes. The term "professional responsibility" is used in certain regulatory legal acts, but its definition is absent. However, the Law of Ukraine "On Insurance" in Article 7 establishes professional liability insurance as one of the types of compulsory insurance for individuals whose activities may cause harm to third parties, according to a list determined by the Cabinet of Ministers of Ukraine [1]. Unfortunately, at present, this list has not been defined, thus there is no obligation for owners of healthcare institutions and private medical practitioners to insure their professional responsibility towards third parties, namely patients. This is also influenced by the lack of unity in understanding the fundamental concepts used in the legal regulation of such insurance. "Medical error," "professional risk," and "professional responsibility" are the problematic issues explored in our work. Insurance of medical workers' professional liability is a type of civil legal relationship aimed at protecting the property interests of medical workers and healthcare institutions in the event of certain events defined by the insurance contract or current legislation. The analysis of the main legislative and theoretical

provisions regarding specific legal norms of insurance of medical workers' responsibility has allowed us to formulate our own definitions that can be applied in the legal field.

Key words: insurance of medical workers' liability, professional risk of medical workers, professional responsibility of medical workers, medical error.

Постановка проблеми. На сьогодні у всьому світі страхування професійної відповідальності медичного працівника вважається одним з найбільш ефективних механізмів правового захисту такої діяльності. В умовах адміністративно-командної системи СРСР питання можливості спричинення шкоди життю та здоров'ю пацієнта медичними працівниками взагалі не розглядалось. З набуттям Україною незалежності та переходом до ринкових відносин, коли зменшується державний вплив на систему охорони здоров'я, відкриваються численні приватні медичні заклади, розвиток та розповсюдження страхування професійної відповідальності медичних працівників набуває актуальності та є однією з провідних проблем у побудові вітчизняної моделі охорони здоров'я. Вказане, зумовлено багатьма чинниками, серед яких можна виділити наступні: наявність випадків спричинення шкоди життю та здоров'ю пацієнта; наявність численних судових справ за позовами пацієнтів, яким спричинено таку шкоду; відсутність або недостатність коштів у медичних закладах для задоволення відповідних судових рішень, які набрали чинності.

З одного боку, в Україні існує достатня нормативно-правова база, яка створює необхідні умови для встановлення захисного механізму у відносинах між медичними працівниками та пацієнтами. З іншого, слід констатувати, що сьогоденні медико-правові реалії вимагають прийняття спеціального закону, який має стояти на захисті працівників професії, що покликана охороняти життя та здоров'я кожної людини. І окреме місце у цьому законі мають посідати норми інституту страхування професійної відповідальності медичних працівників.

Стан опрацювання. Вітчизняній науці, на жаль, невідомі фундаментальні монографічні дослідження правових аспектів інституту страхування професійної відповідальності медичних працівників. На рівні дисертаційних праць вказаний інститут досліджувався у межах тем, присвячених страхуванню відповідальності (Никифорак В.М. «Договір страхування відповідальності», Київ, 2002; Файер О.А. «Страхування професійної відповідальності: цивільно-правовий аспект», Харків, 2011). Водночас слід констатувати зростання інтересу до досліджуваного питання за останні роки серед таких вчених, як Балашова Л., Бартош В., Горіславська І., Карамишев Д., Шинкаренко І. та інших.

Мета статті полягає у дослідженні та окресленні істотних специфічних ознак категоріального апарату інституту страхування відповідальності медичних працівників, зокрема таких категорій як «професійний ризик медичного працівника», «професійна відповідальність медичного працівника» та «медична помилка».

Виклад основного матеріалу. Договір страхування професійної відповідальності медичних працівників регулюється в Україні загальними нормами щодо страхування, зокрема Главою 67 ЦК України [2] та законом України «Про страхування» [1]. В останньому йдеться і про різновид договору страхування – страхування відповідальності (ст. 4).

Аналізуючи страхування професійної відповідальності медичного працівника, ми стикаємось із такими правовими поняттями як «професійний ризик», «професійна відповідальність» та «лікарська помилка» як різновид ненавмисного заподіяння шкоди життю та здоров'ю пацієнта. Вказані дефініції потребують уточнення з огляду на те, що жоден нормативний акт не надає їм визначення.

У працях вчених **медичний ризик** визначається по-різному, проте більшість фахівців вважають його виправданим за умови, якщо він є єдиним виходом із складної клінічної ситуації. Наприклад, В.А. Глушков визначає медичний ризик як правомірне застосування науково обґрунтованих лікувально-діагностичних заходів для порятунку життя і збереження здоров'я хворого, якщо позитивний результат не може бути досягнутий традиційними, перевіреними засобами, не зв'язаними з ризиком, а особа, що здійснює ризик, застосувала всі необхідні заходи, щоб не допустити настання шкідливих наслідків [3, с. 15–15]. Подібним є визначення медичного ризику, надане В.І. Самороковим, який розглядає його як правомірне створення небезпеки для збереження й відновлення здоров'я, і порятунку життя людини при проведенні хірургічної операції, терапевтичного лікування, медичного експерименту, якщо досягнення позитивного результату неможливе традиційними методами [4, с. 65–66].

Зауважимо, що нормативного визначення цієї категорії у національному законодавстві не дається, йдеться лише про «ризик для здоров'я», що означає усі ризики, пов'язані з якістю, безпечністю та

ефективністю лікарського препарату, проте ніяких вказівок щодо медичної діяльності, яка може бути також ризиковою, не наводиться.

Будь-яка професійна діяльність є потенційно ризиковою у сенсі спричинення шкоди внаслідок випадкової помилки. Натомість найбільш гостро сприймається такий ризик щодо медичних працівників, оскільки їх помилки можуть призвести не тільки до погіршення стану здоров'я пацієнта, але й спричинити смерть останнього. Саме тому Етичний кодекс лікаря України серед обов'язків лікаря містить вказівку на те, що лікар не повинен наражати пацієнта на невиправданий ризик [5, п. 3.3].

Для сучасної медицини характерними є досить високі ризики. Діяльність медичних працівників з надання медичних послуг має ризиковий характер, тобто ризик у тій чи іншій мірі є присутнім завжди. Виконуючи свої професійні обов'язки належним чином, медичний працівник у будь-якому випадку діє у стані ризику.

Характеризуючи професійний ризик медичного працівника стосовно пацієнта, слід враховувати й наступне. Відповідно до ст. 284 ЦК України надання будь-якої медичної допомоги фізичній особі, яка досягла 14 років, провадиться за її згодою. За ч. 1 ст. 42 Основ [6] медичне втручання – це застосування методів діагностики, профілактики або лікування, пов'язаних із впливом на організм людини. Водночас у ч. 2 ст. 43 Основ та ст. 284 ЦК України говориться, що у невідкладних випадках, за наявності реальної загрози життю хворого медична допомога надається без згоди. До умов правомірності неузгодженого з пацієнтом медичного втручання належать: можлива шкода від медичного втручання є меншою ніж та, що очікується у разі відмови від медичного втручання; відсутній невиправданий ризик; методи, що застосовуються при медичному втручанні, є дозволеними та/або науково обґрунтованими (ч. 2, 3 ст. 42 Основ).

Виходячи з наведеного, підґрунтям професійного ризику медичних працівників є небезпека, яка загрожує життю або здоров'ю внаслідок професійної діяльності медичного працівника. При цьому категорія професійного ризику медичних працівників має розглядатися у межах обґрунтованого ризику, оскільки є різновидом останнього. Відтак, можна виділити два різновиди професійних ризиків медичних працівників: 1) професійні ризики, пов'язані із проведенням дозволених медичних експериментів та 2) професійні ризики, пов'язані із наданням медичних послуг пацієнтам. Можливо можна говорити і про ризики по відношенню до медичного працівника – упереджене ставлення пацієнта, незадоволення результатами лікування, дії насильницького характеру, не дотримання правил лікування...але це питання окремого розгляду.

Юридичний аспект професійного ризику медичних працівників, який пов'язаний з особливостями правової оцінки виконання ними своїх професійних обов'язків, виявляється не тільки у специфіці медичної діяльності як ризикової, але й у встановленні законодавцем жорсткої юридичної відповідальності за професійні правопорушення. Так, на відміну від кримінальної відповідальності окремих професійних груп, диспозиції статей 139 та 140 КК України [7] відносно медичних працівників сформульовані таким чином, що їх бездіяльність за будь-яких обставин (за винятком поважних причин) вже кваліфікується як кримінальне правопорушення.

Розуміння професійного ризику медичних працівників як обґрунтованого із застосуванням відповідних норм КК України, які унеможливають притягнення медичного працівника до кримінальної відповідальності, дало змогу фахівцям з кримінального права відстоювати твердження про те, що «...заподіяння шкоди медпрацівником життю і здоров'ю хворого в момент виконання своєї професійної медичної діяльності не тягне за собою якої-небудь відповідальності, якщо це було викликано об'єктивною необхідністю, пов'язаною з неминучим (вимушеним) ризиком» [8, с. 9].

З приводу цього зауважимо, що відповідно до норм глави 67 ЦК України та закону України «Про страхування», ризик випадків, коли може виникнути необхідність відшкодування заподіяної шкоди, може бути застрахованим. Під страхування професійної відповідальності медичних працівників підпадає завдання фактичної прямої шкоди життю та здоров'ю пацієнта (смерть, інвалідність, тимчасова непрацездатність) внаслідок ненавмисних, випадкових, непередбачених, ймовірних дій. У такому разі виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхового відшкодування.

Особливість страхування професійної відповідальності, як зазначають фахівці, також «...полягає у тому, що страховик зобов'язується згідно з договором страхування виплатити страхувальнику компенсацію за позовом третьої сторони за шкоду, заподіяну їй страхувальником *через недбалість або помилку при виконанні ним своїх професійних обов'язків*» (курсив мій – Н.В.) [9, с. 122]. Тобто збитки, які понесла третя особа, ненавмисно завдані страхувальником. Тут ми підійшли до питання щодо розуміння «*медичної (лікарської) помилки*». В літературі здебільшого можна зустріти термін «лікарська

помилка», іноді «медична помилка», тому що може бути скоєна будь-яким медичним працівником. За справедливим твердженням В.В. Валах, «Основним питанням, яке постає перед дослідниками цієї проблеми, є віднесення медичної помилки до категорії правопорушень, та відтак можливості притягнення медичного працівника до юридичної відповідальності, або ж нетотожність понять «медична помилка» та «правопорушення», і, відповідно, – виключення можливості відповідальності медичного працівника за скоєне» [10, с. 33].

Останні дослідження, присвячені правовій кваліфікації медичної помилки, свідчать про тенденцію невизнання її правопорушенням, з одного боку, а з іншого – її розуміння як дефекту надання медичної допомоги [11, с. 17; 12, с. 331]. Водночас думки вчених різняться у питанні щодо можливості притягнення медичного працівника за скоєну медичну помилку до цивільно-правової відповідальності. І.Я. Сенюта вважає, що ««лікарська помилка – вид дефекту надання медичної допомоги, що становить неналежне виконання (невиконання) медичним працівником професійних обов'язків внаслідок суб'єктивної чи об'єктивної помилки, не пов'язане з недбалістю і несумлінним до них ставленням, що спричинило шкоду здоров'ю пацієнта» [13, с. 369], а відтак медичного працівника має бути притягнуто до цивільно-правової відповідальності у межах деліктного зобов'язання за правилами Глави 82 ЦК України. Натомість, В.В. Валах стверджує, що «...за вчинену медичну (лікарську) помилку особу може бути притягнуто лише до цивільної відповідальності у межах інституту «відповідальності без вини» за умови правильної кваліфікації дій медичного працівника як медичної помилки» [10, с. 33], адже склад медичної помилки як дефекту надання медичної допомоги свідчить про відсутність вини у діяннях медичного працівника. При цьому, на думку вченої, не будь-яке медичне цивільно-правове порушення, яке підпадає під ознаки «спеціального делікту» (ст. 1187 ЦК України), слід вважати медичною помилкою. Остання має характеризуватись відсутністю вини у діях медичного працівника, що на нашу думку, призводить до конкуренції норм про загальний та спеціальні делікти та, як наслідок, створюватиме певні проблеми на практиці щодо обов'язку доказування наявності або відсутності вини заподіювача шкоди – медичного працівника. В іншому ми підтримуємо позицію В.В. Валах щодо необхідності притягнення медичного працівника за скоєну медичну помилку до цивільно-правової відповідальності у межах інституту «відповідальності без вини». Відтак, чинний ЦК України має зазнати змін у частині його доповнення статтею, яка б не тільки конкретизувала поняття «медична помилка», але і встановила умови відповідальності за неї.

Стосовно страхування професійної відповідальності медичного працівника, медичну помилку слід визнати страховим ризиком. На користь цього свідчать положення ст. 991 ЦК України та ст. 26 закону України «Про страхування», які з-поміж інших підстав для відмови від здійснення страхової виплати передбачають *навмисні дії страхувальника* або особи, на користь якої укладено договір страхування, спрямовані на настання страхового випадку (курсив мій. – Н.В.).

Страхові компанії, які провадять діяльність страхування професійної відповідальності медичних працівників, зацікавлені у зниженні кількості дефектів надання медичної допомоги й медичних помилок, які спричиняють шкоду життю та здоров'ю пацієнтів. Однак напряму впливати на поведінку медичних працівників та пацієнтів вони не мають об'єктивної можливості. У такому випадку використовуються непрямі методи, зокрема, контроль якості медичних послуг, що надаються; аналіз дефектів надання медичної допомоги, що проводиться експертами страховика; підтримка заходів, які сприяють підвищенню кваліфікації медичних працівників; фінансування окремих наукових досліджень у цій галузі; реклама здорового способу життя, необхідності виконання рекомендацій лікаря, відмову від самолікування тощо.

Об'єктом страхування є відповідальність за матеріальні витрати, яких зазнала третя особа внаслідок ненавмисно завданих їй страхувальником фактичних прямих матеріальних збитків під час надання послуг. Особливістю страхування професійної відповідальності медичних працівників є те, що застрахована особа повинна володіти спеціалізованими знаннями та певною професійною підготовкою або мати працівників відповідної професії та використовувати їх в ході своєї професійної діяльності [14]. Як наслідок, основою страхового відшкодування є *професійний характер відповідальності* медичного працівника.

Проведений аналіз нормативної бази та спеціальної літератури свідчить про відсутність єдності розуміння поняття «професійна відповідальність». Водночас таке закріплення на рівні закону дає нам змогу говорити про професійну відповідальність як таку, яка наділена певними притаманними їй ознаками. Оскільки ці ознаки мають пряму залежність від професійної діяльності, дослідимо останню дефініцію відносно медичних працівників.

Згідно з п. 4 Ліцензійних умов [15], господарська діяльність з медичної практики (медична практика) - вид господарської діяльності у сфері охорони здоров'я, який провадиться закладами охорони здоров'я та фізичними особами - підприємцями з метою надання медичної допомоги та медичного обслуговування на підставі ліцензії. Як бачимо, суб'єктами медичної практики можуть бути лише заклади охорони здоров'я або фізичні особи-підприємці. Разом з тим зауважимо, що професійну діяльність окремого медичного працівника слід розглядати як різновид трудової діяльності, яка передбачає наявність у особи відповідної професійної підготовки, а саме умінь, знань, навичок, що «...є джерелом її існування та взаємодії у будь-якому суспільстві. Слід зазначити, що рівень такої діяльності значною мірою залежить від здатності особи «нести відповідальність» за її результати» [16, с. 5].

Медичну діяльність як професійну здійснюють медичні працівники, які відповідають єдиним кваліфікаційним вимогам, встановленим законодавством у сфері охорони здоров'я, і, як наслідок, здійснюють таку діяльність, гарантуючи завдяки своїм умінням та навичкам певні обсяг і якість наданих ними медичних послуг. Такі кваліфікаційні вимоги встановлені у Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 78 «Охорона здоров'я» [17]. Тут слід зауважити, що у закладах охорони здоров'я працюють особи, що безпосередньо надають медичну допомогу або здійснюють медичне обслуговування і інші особи, які працюють у сфері охорони здоров'я (наприклад, фахівці за спеціальностями «Бактеріологія», «Біологія», «Генетика лабораторна», «Клінічна біохімія», «Клінічна лабораторна діагностика», «Лабораторна імунологія», «Мікробіологія та вірусологія»). Окрім того, у Довіднику виокремлюються такі класифікації професій медичних працівників: керівники (наприклад, головний лікар лікувально-профілактичного закладу, головна медична сестра), професіонали (в галузі лікувальної справи, стоматології, фармації, медико-профілактичної справи, інші професіонали в галузі медицини, професіонали з вищою немедичною освітою, які працюють у бюро судово-медичної експертизи), фахівці (наприклад, акушерка, сестра медична, фельдшер), технічні службовці (реєстратор медичний, сестра-господарка) та робітники (дезінфектор, молодша медична сестра з догляду за хворими, молодша медична сестра (санітарка-прибиральниця, санітарка-буфетниця тощо), фасувальник медичних виробів).

Допуск до професії медичного працівника в Україні характеризується встановленням вимог формального та змістовного характеру. Це, очевидно, пов'язано зі специфікою такої професійної діяльності. Професія медичного працівника вимагає тривалої фахової підготовки та постійного підвищення кваліфікації у практичній професійній діяльності. Зокрема, медичні працівники, які не працюють більше трьох років за конкретною лікарською спеціальністю, допускаються до провадження медичної практики за цією спеціальністю після проходження стажування згідно з порядком, встановленим МОЗ України (п. 29 Ліцензійних умов).

Наразі Міністерство охорони здоров'я України підготувало проект Концепції професійного ліцензування лікарів [18], до обговорення якого долучились не тільки медичні працівники, але й правники. Однією з новел цього проекту є запровадження «професійної ліцензії», основна мета якої – підтвердження професійних вмінь та навичок лікаря. Таким чином, як вважають у МОЗ України, в рамках системи ліцензування запровадити механізми «виведення з ринку» медичних послуг некомпетентних лікарів шляхом зупинення дії або позбавлення їх ліцензії. Зокрема, на думку П. Ковтонюка, «...ліцензування допоможе вирішити питання по відповідальності лікарів за дії відносно їх пацієнтів» [19].

Ліцензія на провадження господарської практики з медичної діяльності та професійна ліцензія лікаря не мають нічого спільного. Перша надає можливість суб'єкту господарювання вийти на медичний ринок з пропозицією конкретних медичних послуг, друга – виключно підтверджує наявність у фахівця відповідних професійних здібностей.

Резюмуючи, професійна медична діяльність сьогодні в Україні характеризується наступними ознаками: 1) наявність ліцензії на провадження господарської діяльності з медичної практики, 2) здійснення діяльності у сфері охорони здоров'я, пов'язаної із наданням медичної допомоги та (або) медичних послуг та 3) здійснення діяльності медичними працівниками як фахівцями.

Враховуючи усе вищевикладене, можна надати наступне визначення *професійній медичній відповідальності* – це застосування заходів державного примусу до особи, яка здійснює професійну медичну діяльність, у випадку завдання нею шкоди третім особам при невиконанні або неналежному виконанні своїх професійних обов'язків. Професійна медична відповідальність є об'єктом страхування відповідальності медичних працівників.

Висновки. Професія медичного працівника в правовому аспекті є певною мірою незахищеною. Проблема правового захисту медичних працівників розроблена значно гірше, аніж відносно до пацієнтів, хоча саме вона є тісно пов'язаною із захистом інтересів самих пацієнтів. У такій ситуації

вважаємо, що професійний захист медичного працівника має відбуватись завдяки страхуванню професійної відповідальності, оскільки саме таким шляхом забезпечується оптимальний захист медичного працівника від непередбачених обставин його практичної діяльності. При цьому особливої уваги заслуговує категоріальний апарат страхування професійної відповідальності медичного працівника. Адже саме недостатня розробленість таких понять як «професійна діяльність медичного працівника», «професійна відповідальність медичного працівника» та «медична помилка» не сприяють розповсюдженню вказаного способу захисту в Україні.

Проведене дослідження виявило складні проблеми у розумінні змісту та сутності вказаних понять, які мають бути вирішені на нормативному рівні задля забезпечення зростання попиту на таку страхову послугу, як страхування професійної відповідальності медичних працівників. Також доведено, що у зв'язку з підвищеною ризиковістю професії медичного працівника доцільним вважається введення інституту обов'язкового страхування відповідальності цієї категорії осіб, адже законодавчі підвалини для цього присутні.

Список використаних джерел:

1. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр>.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
3. Глушков В.А. Проблемы уголовной ответственности за общественно-опасные деяния в сфере медицинского обслуживания: автореф. дис... д-ра юрид. наук.: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология»; «Исправительно-трудовое право». Киев: Гос. ун-т им. Т.Г. Шевченко, 1990. 53 с.
4. Самороков В.И. Уголовно-правовая оценка медицинского риска. Современные тенденции развития уголовной политики и уголовного законодательства. М.: ИГП РАН, 1994. С. 64–67.
5. Етичний кодекс лікаря України: прийнято та підписано Всеукраїнським з'їздом лікарських організацій та X З'їздом Всеукраїнського лікарського товариства (ВУЛТ) в м. Євпаторії 27.09.2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001748-09>.
6. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.
7. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
8. Ильухов А.А. Обоснованный риск как обстоятельство, исключающее преступность деяния: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. М., Юрид. институт МВД РФ, 2001. 22 с.
9. Вовчак О.Д. Страхова справа: підручник. Київ: Знання, 2011. 391 с.
10. Валах В.В. Медична (лікарська) помилка: правова кваліфікація та юридичні наслідки. Розвиток медичного права України в контексті євроінтеграційних та глобалізаційних процесів: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Київ, 12 грудня 2018 року / ред. кол. Гревцова Р.Ю., Гриценко І.С., Мельник Р.С. та ін. К.: Вдавничий дім «Гельветика», 2018. С. 31–33.
11. Бондарчук В.В. Кримінально-правова характеристика діяння, вчиненого в умовах виправданого професійного ризику: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2014. 20 с.
12. Чеботарьова Г.В. Виправданий ризик як обставина, що виключає злочинність діяння у сфері медичної діяльності. *Право і суспільство*. 2013. № 6-2. С. 330–333.
13. Сенюта І.Я. Цивільно-правове регулювання відносин у сфері надання медичної допомоги: питання теорії і практики: *монографія*. Львів: Видавництво ЛЮБФ «Медицина і право», 2018. 640 с.
14. Карамішев Д.В., Рогова О.Г. Перспективи запровадження страхування професійної відповідальності медичних і фармацевтичних працівників. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 7. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?n=7&y=2010>.
15. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики: постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 р. № 285. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-п>.

16. Сущенко В.М. Професійна відповідальність юриста: деонтологічні та правові проблеми. *Наукові записки НаУКМА*. Том 20: Юридичні науки. С. 4–7.
17. Про впровадження випуску Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 78 «Охорона здоров'я»: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29.03.2002 р. № 117. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0117282-02#n2>.
18. Проект Концепції професійного ліцензування лікарів. URL: http://moz.gov.ua/uploads/1/5589reform_physicians_licensing_2018_06_11_clean.pdf.
19. У МОЗ розповіли про індивідуальні ліцензії лікарів відповідальність за лікарську помилку. URL: <https://medprosvita.com.ua/u-moz-rozpovili-pro-individualni-litsenziyi-likariv/>.